

Opinnäytetyö (AMK)

Sosiaalialan koulutusohjelma

Sosionomi: Lapsi-, nuoriso- ja perhetyö

2015

Hanni Kulju

TUKIVIITTOMAT LASTENTARHANOPETTAJAN TYÖN TUKENA

– kielenkehityksen tukeminen päiväkodissa

TURUN AMMATTIKORKEAKOULU
TURKU UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES

OPINNÄYTETYÖ (AMK) | TIIVISTELMÄ

TURUN AMMATTIKORKEAKOULU

Sosiaalialan koulutusohjelma | Sosionomi: Lapsi-, nuoriso- ja perhetyö

2015 | 44

Johanna Gadd

Hanni Kulju

TUKIVIITTOMAT LASTENTARHANOPETTAJAN TYÖN TUkena

-KIELENKEHITYKSEN TUKEMINEN PÄIVÄKODISSA

Tämä työelämälähtöinen opinnäytetyö on tehty 2015 Varsinais-Suomalaisen kunnan varhaiskasvatuksen esimiehen toivomuksesta lisäämään lastentarhanopettajien erityispedagogista osaamista. Tarkoituksena on tutustuttaa lastentarhanopettajia tukiviittomamenetelmään ja sen käyttöön kielenkehityksen tukena.

Opinnäytetyössä käydään läpi lapsen esikielellistä kehitystä, normaalia kielenkehitystä, sekä puheen ja kielen kehityshäiriöitä.

Nopeinta äänneiden kehittyminen on lapsen ensimmäisen ja toisen vuoden aikana. Sanaston kasvaminen on yhteydessä lapsen havaintoihin ympäristöstään. Tärkeää lapsen kehitykselle on se, kuinka paljon päivään mahtuu havainnon tekoon houkuttelevia tilanteita ja puhetta motivoivia kohtaamisia.

Kielelliset häiriöt voidaan jakaa puhumisen, ymmärtämisen ja vuorovaikutuksen vaikeuteen. Kielihäiriöiset lapset ovat syrjäytymisvaarassa ilman erityistä tukea. Päivähoidossa voidaan tukea sekä lapsen puhetaitoa että ymmärtävää kuuntelua. Lapsen kyky lisätä kielivalmiutta vähentyy 4-5 –vuoden iässä, joten ennen kouluikää tulisi korjata viestinnän puutteita.

Varhaiskasvatuksessa lasten kielenkehitystä olisi hyvä tukea kuvien ja tukiviittomien avulla. Tukiviittoma-menetelmän käytöstä on kerrottu opinnäytetyössä mahdollisimman monipuolisesti ja sen hyödyntämistä kielenkehityksen apuna on peilattu enimmäkseen suomalaisen ja ruotsalaisen tutkimustiedon avulla.

Kehittämistyöni tuotoksena tilaajalle annettiin: Opas – viittomin tuettu kielenkehitys, sekä tiedosto, jossa on videolle viitottua materiaalia esimerkkinä tukiviittomien käytöstä. Kehitystyöni tavoitteena on tehdä tukiviittomien käyttöä tutummaksi ja lisätä sitä kautta lastentarhanopettajien motivaatiota suunnitelmalliseen kielenkehityksen tukemiseen. Teoriaperusta saattaa kiinnostaa myös tulevia sosionomiopiskelijoita.

ASIASANAT:

kehitys, oppimiskyky, muistaminen, mallioppiminen, viittomakieli, omaksuminen

BACHELOR'S THESIS | ABSTRACT

TURKU UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES

Degree programme in Social Services/ Bachelor in Social Services: Children, youth and family work

2015 | 44

Johanna Gadd & Liisa Pirinen

Hanni Kulju

SUPPORTING THE DEVELOPMENT OF CHILD'S LANGUAGE SKILLS WITH SIGNS

The basis of this development project 2015 was the request of the headmistress of a municipal kindergarten in Southwest Finland: there was a need to increase the level of special pedagogy of the kindergarten teachers by getting the teachers to know the method of speech-supporting signing and the use of the method in supporting the language development.

In this development project report there is knowledge about prelingual development, normal language learning process, and problems in learning process.

During the first and second year of life, a child begins to learn phonology and vocabulary; the latter is increased by the amount of observations made by the child. Being surrounded by speech and language all the time, enhances the development of language skills of the child.

Problems in language learning process can be noticed in speaking, understanding or communicating. Children with language problems are in bigger danger of social exclusion. If the capability of speaking and understanding language is not normal, extra support can be given to the child. The capability of learning language is not so vivid after the age of 5. After that age learning is harder, so the communication skills should be learned early enough.

In kindergarten education the language development of children can be supported by using pictures and signs. The method of speech-supporting signing is presented as widely as possible in this development project report and the usage of the method in assisting the language learning process is presented by mainly Finnish and Swedish researches.

The output of this development project is a booklet containing the basics of supporting language development by signing, and a file containing examples of speech-supporting signing on video; both were given to the headmistress of the kindergarten. Maybe this knowledge increases the motivation of the kindergarten teachers to learn more about signs as supportive element. This knowledge may also be interesting for new students learning Bachelor of social services.

KEYWORDS:

development, learning ability, remembering, sign language, model learning

SISÄLTÖ

KÄYTETYT LYHENTEET (TAI SANASTO)	6
1 JOHDANTO	7
2 KIELENKEHITYS	9
2.1 Esikielellinen kehitys	9
2.2 Normaali kielenkehitys	11
2.3 Puheen ja kielen kehityshäiriöt	11
3 KIELELLINEN KUNTOUTUS PÄIVÄKODEISSA	15
3.1 Kielenkehityksen tukeminen varhaiskasvatuksessa	15
3.2 Kuuntelun ja puhetaidon tukeminen varhaiskasvatuksessa	18
3.3 Viittomat kielenkehityksen tukena varhaiskasvatuksessa	19
4 LÄHTÖKOHDAT, TAVOITTEET JA KEHITTÄMISTEHTÄVÄT	27
5 KEHITTÄMISHANKKEEN KUVAUS	29
5.1 Aloitusvaihe	29
5.2 Suunnitteluvaihe	30
5.3 Esivaihe	34
5.4 Työstövaihe	35
5.5 Viimeistelyvaihe	36
6 KEHITTÄMISHANKKEEN TUOTOKSET	39
7 POHDINTA JA ARVIOINTI	41
LÄHTEET	45

KUVAT

Kuva 1. Käsimuoto 5.	23
Kuva 2. Käsimuoto G.	23
Kuva 3. Käsimuoto A.	24
Kuva 4. Käsimuoto B.	24

KUVIOT

Kuvio 1. Prosessin kuvaus	32

KÄYTETYT LYHENTEET (TAI SANASTO)

ASL American Sign Language (Takkinen. 2005, 55)

LTO lastentarhanopettaja

VEO varhaiskasvatuksen erityisopettaja

1 JOHDANTO

Tämä kehittämishanke on toteutettu 2015 kesän ja syksyn aikana eräässä Varsinais-Suomalaisessa kunnassa. Vuonna 2004-2007 kunta osallistui Varsinais-Suomen varhaiskasvatuksen erityispalveluiden kehittämishankkeeseen (Vekki-hanke) ja sen innoittamana kunnassa päätettiin lähteä kehittämään varhaiserityiskasvatusta.

Tämä Turun Ammattikorkeakoulun kehittämishanke toteutettiin yhteistyössä tuon Varsinais-Suomalaisen kunnan kanssa ja sen toimeksiantajana oli varhaiskasvatuksen esimies päiväkodista, jonne tein Turun Ammattikorkeakoulun Lapsi-, nuoriso- ja perhetyön suuntaavan harjoittelujaksoni. Hankkeen tavoitteena oli muuttaa lastentarhanopettajien ja sitä kautta myös muun henkilökunnan asennetta myönteisemmäksi tukiviittomia kohtaan. Tilaaja toivoi erityisesti tietopakettia, jossa olisi tietoa lapsen kielenkehityksestä, viittomien hyödyistä ja ehkä joitain esimerkkejä tukiviittomien käytöstä.

Tässä toiminnallisessa opinnäytetyössä on kyse päiväkotikäisen lapsen kielenkehityksen tukemisesta. Kielellinen kehitys on äärimmäisen keskeisessä osassa modernissa tietoyhteiskunnassamme, siksi puheen kehityshäiriöitä pitäisi korjata varhaiskasvatuksessa kommunikaatiota tukevin keinoin, kuten kuvian ja tukiviittomin. Tämän toiminnallisen opinnäytetyön kohderyhmänä ovat lastentarhanopettajat. Pyrkimyksenä on lisätä heidän erityisen tukemisen taitoaan varhaiskasvatuksessa. Lisäämällä lastentarhanopettajien tietoisuutta tukiviittomien hyödyistä lapsen kielenkehitykselle ja antamalla heille minun viittomieni esimerkkien avulla mahdollisuuden kokeilla itse tukiviittomien käyttöä, toivon kasvattajien rohkaistuvan kokeilemaan tukiviittomia myös lasten kanssa.

Tässä toiminnallisessa opinnäytetyössä ja tilaajalle annetussa tietopaketissa kuvataan lapsen normaali kielenkehitys pääkohdittain. Ensin kuvataan esikielellistä kielenkehitystä ja seuraavaksi normaalia puheenkehitystä esikouluikään asti. Kielenkehityksen arvioiminen on puheterapeutin vastuulla. Tässä toiminnallisessa opinnäytetyössä annetaan kuitenkin asiantuntijoiden vihjeitä, joiden

perusteella lasta havainnoiva varhaiskasvatuksen ammattilainen voisi huomata kielenkehityksen pulmia mahdollisimman aikaisessa vaiheessa.

Tämä toiminnallisen opinnäytetyön tarkoituks on pyrkiä ehkäisemään lasten kielellistä syrjäytymistä päiväkotikäisenä. Raportissa kerrotaan kielen kehityshäiriöistä ja kielenkehityksen yleisistä tukemisen periaatteista ja päiväkodin kuntouttavasta merkityksestä. Kuuntelun ja puhetaidon tukeminen on mukana pääkohdittain. Opinnäytetyö painottuu kuitenkin nimensä mukaan käsittelemään tukiviittomia ja viittomin tuettua puhetta menetelmänä.

Kehittämishankkeen tuloksena syntyy yleensä kehittämistarpeeseen ja toimintaympäristöön sopiva konkreettinen tuote. Raportissa kerrotaan tämän kehittämishankkeen tuotoksena tilaajalle jätetystä materiaalista. Jätin varhaiskasvatuksen esimiehelle oppaan viittomin tuetusta kielenkehityksestä, sekä muistitokulle tallennettua tekstitettyä videomateriaalia, jossa on viittomiani esimerkkejä tukiviittoma-menetelmän käytöstä kielenkehitystä tukemaan.

Lopuksi kerrotaan kehittämishankkeen etenemisestä ja sen tuloksista, sekä pohditaan tämän toiminnallisen kehittämistyön onnistumista.

2 KIELENKEHITYS

2.1 Esikielellinen kehitys

Lapsi on käytännöllinen jo pienenä ja hän havaitsee kieltä käytettävän johonkin. Lapsella on ympärillään erilaisia näkymiä ja ”kuulumia”, joita hän alkaa tarkoitushakuisesti mieltää ympäristöstään pyrkiessään yhteyteen toisten ihmisten kanssa. Äänteiden varhaiskehitys noudattaa aina samaa kehityskulkua universaalisti. Lapsen tehtävä on etsiä päivittäin kuulemastaan kielestä eri puhujilta säännönmukaisuuksia. Lapsi alkaa jokeltaen tuottaa ilmaisuja ja karsia niitä äänneitä, joille ei saa vahvistusta. Ääntelyn kehitys on yhteydessä vuorovaikutukseen ja siihen, että lapsi saa riittävästi kontaktia ja harjoitusta. (Puranen 1998, 14-17; Siiskonen ym. 2014, 49.)

Lapsella on varhainen taipumus suuntautua kohti puheääntä ja seurata katseellaan muiden ilmeitä ja eleitä, mikä muuntaa yleensä lasta hoitavan aikuisen puhetavan ja käyttäytymisen vuorovaikutukselle otolliseksi. Myös äänensävyllä suunnataan lapsen tarkkaavaisuutta ja ilmaistaan sillä lapselle hoitajan kulloisiakin tunteita. Nopeinta äänteiden kehittyminen on lapsen ensimmäisen ja toisen vuoden aikana. (Puranen 1998, 16-22; Siiskonen ym. 2014, 52-53.)

Kaikki toimintamme perustuu James W. Kalatin mukaan hermosoluihin ja hermoimpulsseihin. Siksi lapsen aivoille tulisi tarjota virikkeitä mahdollisimman paljon, jotta lapsen hermoimpulssit kehittyisivät toivotusti. Ympäristövirikkeet näkyvät hermo- ja tukisolunmassan sekä hermoyhteyksien kasvuna. Hermoverkkojen kehitystä ohjaa perimän lisäksi myös ympäristötekijät. (Kalat 1995, 24; Toivio & Nordling 2013, 95-96.)

Vaikkei tarkkaa syytä lasten kielihäiriöiden synnylle vielä tunnetakaan, niin eräs selitys on jonkinlainen varhainen aivojen kehityshäiriö neurologisessa kehityksessä ja mahdollisesti myös aivosolutyyppien vääränlainen sijoittuminen aivojen kudosalueilla, mikä aiheuttaa optimaalisessa aivotoiminnassa häiriöitä näiden poikkeavien solujen vuoksi. Vaikka kielihäiriön syntyä yhä tutkitaan, niin varmaa

on se, että syntymän jälkeen voidaan aktiivisella simuloinnilla vaikuttaa aivosolujen hermostollisen yhteyden syntymiseen ja monipuolistumiseen. (Bishop 2008, 42-43.)

Toistuva ääntely vahvistaa vauvan äänihuulia ja niiden toimintaa ohjaavaa hermojärjestelmää. Puhe-elinten liikkeet täsmentyvät ja lapsi alkaa jäljitellä kuulemassaan puheessa esiintyviä äänteitä. (Hakamo 2011, 25.) Ääntelyn kehittyminen on kuitenkin yhteydessä säännölliseen vuorovaikutukseen, jossa lapsi saa sopivaa harjoitusta. Lapsi aloittaa jokeltelun 6-7 kuukauden iässä toistamalla erilaisia tavusarjoja. Vastaamalla jokelteluun, kuin kyseessä olisi todellisia sanoja, aikuiset voivat vahvistaa toivottua käytöstä ja lisätä jokeltelun määrää. Tutkijoiden mukaan ensimmäiset kielenkehityksen erot alkavat syntyä jo varhaisen ääntelyn kehityksessä. Monipuolinen konsonantteja sisältävä jokeltelu näyttäisi olevan yhteydessä varhaisiin ensisanoihin. (Siiskonen ym. 2014, 50-54.)

Jyväskylän yliopiston 70-luvulla tekemän seurantatutkimusten mukaan äidin katsekontaktilla näyttää olevan lähes yhtä suuri vaikutus varhaiselle oppimiselle kuin muulla kielellisellä ympäristöllä (Lyytinen 1978, 77). Erityisesti vanhemman innokkaan kännykän käytön on uutisoitu heikentävän lapsen kielellistä oppimista ja juuri tällä katsekontaktin puutteella saattaa olla vaikutuksia lapsen kielen oppimiseen.

On todennäköistä, että pienet erot varhaisissa kasvutekijöissä eivät ratkaisevasti vaikuta lapsen kehitykseen, mikäli hänellä on muuten hyvät valmiudet oppia kieltä. Tutkimuksissa on havaittavissa esikoisen muita sisaruksia varhaisempi kielenkehitys, joka osoittaa lapseen kohdistuvalla puheen ja huomion määrällä olevan merkitystä kielenkehityksen varhaisvaiheissa. Sisarusten väliset erot näyttävät tasaantuvan jo ennen kouluikää. Näyttäisi kuitenkin siltä, että lapsille, joilla on kehityksellinen riski kielen ongelmiin, varhaisen tuen merkitys voi olla ratkaiseva. (Hakamo. 2011, 8.)

2.2 Normaali kielenkehitys

Sanaston kasvaminen on yhteydessä lapsen havaintoihin ympäristöstään. Verbit ja substantiivit ovat keskeisellä sijalla 2-3 –vuotiailla. Kielen eri rakennetasojen hallinta on kuitenkin välttämätöntä. Lapsi oppii lisää merkityksiä ja tärkeitä taivutuksia. Jokaisen lapsen taidot karttuvat yksilöllisesti. Tärkeää kehitykselle on se, kuinka paljon päivään mahtuu havainnon tekoon houkuttelevia tilanteita ja puhetta motivoivia kohtaamisia. Lapsen kyky lisätä kielivalmiutta vähentyy 4-5 –vuoden iässä, joten ennen kouluikää tulisi korjata viestinnän puutteita. Yleensä lapsilla on kuuden vuoden iässä käytössään sanoja kaikista sanaluokista ja heidän ilmaisunsa on selkeää. (Puranen 1998, 16-25; Reunamo 2014, 40-43.)

Verbien ja adjektiivien käyttö lisääntyy tavallisesti noin sadan omaksutun sanan jälkeen. Seuraavaksi puheeseen ilmaantuvat partikkelit, pronominit ja apuverbit. Lapsi itse valikoi ympärillään olevasta tietotulvasta itselleen merkittävää havaintoainesta, luokitaa ja tulkitsee sitä. Arvioitaessa 2-3-vuotiaiden kielitaitoa voidaan sanavaraston koon lisäksi tarkastella, onko lapsella käytössä sanoja eri sanaluokista. Kuuden vuoden iässä lapsella on yleensä käytössään jo yli 10 000 sanaa. (Laine 2005, 78-81; Siiskonen ym. 2014, 52-55.)

Kun lapsi ei vielä osaa lukea, kuuntelutaito on oppimisen perusta. Lapsi kuuntelee esimerkiksi, alkavatko sanat samalla äänneellä. Myös sanojen pituutta vertaillaan ja kuunnellaan, mitä tuttuja äänneitä uudessa sanassa olisi. (Hakamo 2011, 8.) Lapsi havaitsee myös äänneiden kestoja, painotusta, puheen sävelkorkeutta, rytmiä ja jaksottelua (Siiskonen ym. 2014, 33).

2.3 Puheen ja kielen kehityshäiriöt

Puheen ja kielen kehityshäiriö tarkoittaa, että normaali kielen omaksuminen on häiriintynyt, yleensä jo lapsen varhaisvaiheista asti. Lapsi saattaa pystyä paremmin ymmärtämään ja kommunikoimaan tutuissa tilanteissa, mutta kielelliset kyvyt ovat heikentyneet kaikissa tilanteissa. Puheen ja kielenkehityksen häiriöis-

tä seuraa usein myös muita häiriöitä, kuten tunne- ja käytöshäiriöitä, toiminnan ohjaamisen hankaluuksia, sekä myöhemmin koulussa luku- ja kirjoitushäiriöitä. (Toivio & Nordling 2013, 144-145; Siiskonen ym. 2014, 74.)

Kielenkehityksen arvioimista vaikeuttaa varsin suuri luonnollinen vaihtelu, kuten aiemmin on kuvattu. Kielen varhaisen kehityksen arviointi on haaste myös ammattilaisille, minkä vuoksi yhteistyö perheen, päivähoiton ja neuvolan välillä on erityisen tärkeää. (Koivunen 2009, 98-99; Siiskonen ym. 2014, 107-109.)

Kielellisten taitojen yksityiskohtainen arviointi on puheterapeutin tehtävä, mutta muut työntekijät havainnoivat myös lapsen toimintaa. Kielelliset taidot voidaan jakaa karkeasti puhumiseen, ymmärtämiseen ja vuorovaikutustaitoihin. Samalla voidaan arvioida lapsen keinoja ja halua olla vuorovaikutuksessa aikuisen kanssa sekä lapsen halua ja tarvetta ilmaista itseään. Kielihäiriöisillä lapsilla on usein vaikeuksia oppia toiminnallisia tai kielellisiä sarjoja, kuten vaatteiden pukemisjärjestystä tai viikonpäivien nimiä. Kielellisiin vaikeuksiin liittyy opitun asian tai taidon mieleenpalauttamisen ja soveltamisen vaikeus. Lapsi saattaa tänään hallita tiedon, mutta huomenna vaikuttaa kuin hän ei olisi taitoa koskaan opinutkaan. (Koivunen 2009, 21-29; Siiskonen ym. 2014, 198.)

Leikki heijastaa kokonaisvaltaisesti myös lapsen kielellistä kyvykkyyttä. Sosiaaliseseen leikkiin osallistuminen on vaativaa. Se vaatii kykyä jakaa leikin todellisuutta yhdessä toisten leikkijöiden kanssa. Kielelliset vaikeudet tulevat selvimmiksi näkyviksi tilanteissa, jotka vaativat yhteistoimintaa muiden lasten kanssa. Kielihäiriöisten lasten on havaittu leikkivän vähemmän symbolisia ja kuvittelu-leikkejä. Kuvitteellisen leikin maailmaan pääseminen voi olla joskus ylivoimaista, siksi leikkeihin osallistuminen voi olla näillä lapsilla muita vähäisempää ja selvästi hankalampaa. He ovat harvemmin leikissä aloitteellisia, eivätkä oikein tiedä mitä tehdä ilman ulkopuolista vihjettä. Lelujen käsittely voi olla ikätovereita kokonaisvaltaisempaa. Vaikeudet vähentävät leikkimisintoa. Tutkimukset osoittavat, että lapset, joilla on kielellisiä erityisvaikeuksia, leikkivät vähemmän kuin lapset, joilla ei ole todettu ongelmia kielenkehityksessä. Nämä lapset viettävät mielummin aikaa seuraten toisten lasten leikkiä ja leikkivät lyhyempiä jaksoja kuin ikätoverinsa. (Siiskonen ym. 2014, 232-233; Reunamo 2014, 37-44.)

Keskustelua, omien ajatusten ja mielipiteiden ilmaisua pidetään tärkeänä tänä päivänä jo pienestä pitäen. Lapsen puheen- ja kielenkehitys voi tapahtua eri tapaan ja eri aikaan, mutta vauvaikäisen kommunikaatiotaito, varhainen kiinnostus kirjoihin ja kuvitteellinen leikki antavat keskeistä tietoa, joista voidaan ennustaa kielen taitojen ja oppimisen myöhempää kehitystä. (Hakamo 2011, 8.)

Lapsella voi epäillä kielenkehityksen ongelmia, mikäli:

- 1-vuotias ei seuraa ympäristöään ja häneen on vaikea saada kontaktia tai hänen jokeltelunsa on vähäistä ja yksipuolista, eikä sisällä juuri konsonantteja. Hänellä ei ole kommunikatiivisia eleitä, kuten käsien nosto syliin haluamisen merkinä.
- 1,5 vuotiaalla lapsella ei ole lainkaan sanoja ja lyhyiden toimintaohjeiden noudattaminen ei onnistu vielä lainkaan. Lapsella ei ole leikissä symbolisia toimintoja.
- 2-vuotiaalla on alle 10 sanan sanavarasto, eikä hän vielä muodosta kahden sanan lauseita. Lapsi ei noudata lyhyitä ohjeita tai ymmärtää ne toistuvasti väärin. Lapsen leikissä ei ole symbolisia toimintoja. Lapsella on vaikeuksia tunnistaa tuttuja esineitä nimeltä, niin se voi ennustaa kielenkehityksen ongelmia.
- 3-vuotiaan äänneasu on selvästi puutteellinen, lapsella on suppea sanavarasto, jossa pääosassa esiintyy substantiivit ja verbit. Ongelmia voi ennakoida myös se jos taivutusmuotojen käyttö on vähäistä, eikä lapsi ei osaa noudattaa kaksiosaisia ohjeita tai ymmärtää ne väärin.
- 4-6 vuotiailla lapsilla ei ole sanoja useista sanaluokista. Heidän pitäisi hallita jo käsky-, kielto-, ja kysymyslauseet. Mikäli lapsen käyttämät lauserakenteet ovat yksinkertaisia ja hänellä on vaikeuksia taivutusmuodoissa olisi aiheutta jatkotutkimuksiin. Jatkotutkimukset ovat suotavia myös jos lapsi ei vielä osaa kertoa näkemästään kuvasta tai vuorovaikutus- ja keskustelutaidoissa on selvästi puutteita. Esineiden ja asioiden laadun (koko, väri, muoto, määrä) kuvauksen ei pitäisi olla enää toistuvasti virheellistä. Kaikki edellä mainitut havainnot viestivät mahdollisesta kielenkehityksen viiveestä. (Siiskonen ym. 2014, 131.)

Jos varhaiskasvatuksen työntekijät huomaavat lapsen tuen tarpeen, yhdessä vanhempien kanssa voidaan miettiä, miten havaintoihin pitäisi suhtautua ja minkälaisiin jatkoselvittelyihin lapsella on oikeus. Lapsi voidaan ohjata puheterapeutin, psykologin tai lääkärin tutkimuksiin. Perhe tekee kuitenkin lopullisen päätöksen siitä, aletaanko lapsen kehitystä selvittää tarkemmin, vai seurataanko kehitystä edelleen kotona ja varhaiskasvatuksessa. (Koivunen 2009, 25-27; Siiskonen ym. 2014, 132.)

Monet vanhemmat pitävät kasvatuskumppanuusajatusta hyvänä, mutta kaikki vanhemmat eivät välttämättä halua olla päivähoiton kumppaneita. Kasvatusasioissa osa vanhemmista haluaa kumppanuutta, muttei perheen sisäisissä asioissa. Vanhemmilla on oikeus määritellä yhteistyön ja kumppanuuden taso. Vanhempien kohdalla osallisuutta kasvatusta koskevaan yhteistyöhön ei voida arvioida pelkästään halukkuuden näkökulmasta vaan myös mahdollisuuksien ja jaksamisen näkökulmasta. Perheen arki määrittelee pitkälti vanhempien aktiivisuuden. Vanhemmilla on aina ensisijainen päätös vastuu, vaikka lapsen käyttäytyminen tai toiminta herättäisikin kasvattajassa huolta. (Koivunen 2009, 152-154.)

3 KIELELLINEN KUNTOUTUS PÄIVÄKODEISSA

3.1 Kielenkehityksen tukeminen varhaiskasvatuksessa

Päiväkotia suositellaan yleensä jo kuntoutussuunnitelmassa kielihäiriöisen lapsen kehityksen tukemiseksi (Koivunen 2009, 183-184; Siiskonen ym. 2014, 168). Lapsi voi osallistua kehityksen tueksi tarkoitettuun suunnitelmalliseen varhaiskasvatukseen myös osa-aikaisesti. Tärkeää on kuitenkin toiminnan säännöllisyys ja pitkäjänteisyys, jotta varhaiskasvatus voi edetä johdonmukaisesti. (Koivunen 2009, 180-186.) Vaikka lapsella ei olisi varsinaista päivähoidon tarvetta, varhaiskasvatus voi tarjota tärkeää tukea kielihäiriöiselle lapselle ja hänen perheelleen (Siiskonen ym. 2014, 172). Päivähoito voi toimia myös tuki-toimena perheen jaksamiselle, sillä perheen voimavarat ovat usein koetuksella erityistä tukea tarvitsevien lasten kanssa (Koivunen 2009, 188-189).

Ryhmän toimintaan osallistuminen tarjoaa lapselle vuorovaikutussuhteita sekä sen myötä uusia kielellisiä haasteita ja oppimismahdollisuuksia. Muiden lasten antamalla mallilla on suuri merkitys lapselle. (Siiskonen ym. 2014, 179; Reunamo 2014, 29-32.) Lapset ovat luonnostaan ja yksilöllisesti yhteistyökykyisiä ja –hakuksia. Evoluution kautta lapselle on kehittynyt luottoa ryhmätoimintaan ja toleranssia toimia siinä, mikäli hän saa vahvistusta luontaisille ominaisuuksilleen auttaa ja jakaa. (Tomasello 2008, 1-13.)

Laaja kehityspsykologinen kirjallisuus osoittaa, että ystävyysuhteilla ja vertaisryhmällä on selvä yhteys lapsen psykososiaaliseen kehitykseen. Toverit toimivat myös päivittäisinä kognitiivisen ja sosiaalisen tiedon lähteinä sekä tarjoavat juuri sen kontekstin, jossa perustaidot ja kyvyt pääsevät esille ja kehittyvät. Myönteiset kokemukset omassa vertaisryhmässä sekä helpottavat sopeutumista päiväkotiin että vahvistavat oppimismotivaatiota. Mitä ilmeisimmin lapset voivat tarjota toisilleen sellaisia voimavaroja, joihin aikuisilla ei ole keinoja. (Laine 2005, 206-207.)

Toiminnan suunnittelu ja toteutus niin, että siinä voidaan sekä tunnistaa lapsen vaikeuksia että tukea hänen yksilöllistä kehitystään suunnitelmallisesti, haastaa päiväkodin henkilöstön ja palvelun järjestäjän jatkuvasti kehittämään toimintatapoja ja henkilöstön osaamista (Koivunen 2009, 16-19). Kun ryhmään sijoitetaan erityistä tukea tarvitseva lapsi, tulisi päivähoiton työntekijöillä olla mahdollisuus saada ohjausta ja osallistua tarvittaviin koulutuksiin (Siiskonen ym. 2014, 174). Sosiokielellisen näkökulman mukaan myös kielellisesti taitavat lapset voivat hyötyä päivähoiton tehostetusta kielenoppimisen tuesta. Jyväskylän Yliopiston tutkimusten mukaan lapselle on ennustettavissa vaikeuksia koulumenestyksessä, mikäli hänen kotonaan käytetty kieli eroaa paljon koulussa käytetystä yleiskielestä. Jos lapsen kotona ei ole tarjolla kielellisesti rikasta ja vaihtelevaa puhumisen mallia, niin kieliopin ja kognitiivisten taitojen kehitys vaatii tukea. (Lyytinen 1978, 66-67.) Heikko passiivinen sanavarasto ennustaa lapselle vaikeuksia koulussa luetun ymmärtämisessä, vaikka mekaaninen lukutaito olisikin hyvä. Mekaaninen lukutaito ei auta lasta menestymään koulussa ellei hän ymmärrä lukemaansa. Päiväkodilla on siis tärkeä merkitys lapsen sanavaraston ja kommunikoinnin lisäämisessä. (Schad 2009, 298-303.) Vanhempien masennus voi altistaa lapsen puhumattomuuden kotikulttuurille. Puheen ja kielen kehitystä voi haitata myös monikielisyys, virikkeettömyys, lapsen mielenterveysongelmat tai huomattavat puutteet lapsen perusturvallisuudessa. (Ahonen ym. 2001, 21.)

Hyvä pohja kielihäiriöisen lapsen kehityksen tukemiselle tavallisessa päiväkotiryhmässä luodaan seuraavin tavoin: Käytössä tulee olla puhetta tukevia ja korvaavia menetelmiä, kuten kuvia ja tukiviittomia. Ryhmäkoko sekä henkilöstön määrä pyritään mitoittamaan sopivaksi ja henkilöstön tulee kiinnittää tietoisesti huomiota omaan kielelliseen ilmaisuunsa. Lapselle tulee tarjota yksilöllisten tarpeiden mukaisia kielellisiä virikkeitä ja mahdollisuuksien mukaan saada varhaiskasvatuksen erityistyöntekijöiden konsultaatiota. Ääniympäristöstä tehdään riittävän rauhallinen ja hälytön. (Siiskonen ym. 2014, 175; Koivunen 2009, 180-183.)

Viittomien harjoittelu on hyvä aloittaa aamupiiristä, koska se on lapselle tärkeä hetki ja päivän ensimmäinen kokoontuminen. Aamupiiri toteutetaan nimensä

mukaan aamulla, yleensä aamupalan jälkeen ja siihen osallistuvat kaikki ryhmän lapset. Aamupiirin voi alkaa kalenterin tarkastelulla, jolloin käydään läpi viikonpäivä, kuukausi, vuosi ja päivän sää. (Koivunen 2009, 60.) Sääilmiöiden viittomat ovat hyvin kuvaavia ja siksi ne on helppo oppia (Härmä & Pelkonen 1992, 96).

Päivän struktuuri on hyvä käydä läpi kuvin ja tukiviittomin, sillä lapselle, joka tarvitsee paljon toiminnan ohjausta, on tärkeää käydä päivän toiminta läpi kuvin. Tarvittaessa toimintaa voidaan pilkkoa vielä pienempiin osiin, kuten esitetään kaikkien puettavien vaatteiden kuvat pukemisjärjestyksessä. (Koivunen 2009, 96.) Kielihäiriöisen lapsen on usein muita työläämpää oppia ja soveltaa aikaan liittyviä käsitteitä, sekä hahmottaa ajan kulkua (Ahonen ym. 2001, 52).

Indianan Yliopiston, Department of Speech and Hearing Sciences, tutkimuksen mukaan kielihäiriöisten lasten matemaattiset kyvyt laskemisessa ja vertailussa ovat kielellisesti ilmaistuna paljon heikommät kuin kehollisesti ilmaistuna. Tutkimuksessa käytettiin keksittyä ”Beebon planeetan kieltä” ilmaisemaan matemaattisia käsitteitä kehollisesti. (Journal of Speech and Hearing Research 358-368.) Tämän tutkimuksen perusteella kielihäiriöiset lapset hyötyisivät erityisesti matemaattisten käsitteiden kehollisesta viittomailmaisusta.

Henkilökohtainen pieni ohjaustuokio voi toimia sopivana rauhallisena hetkenä tukiviittomien harjoitteluun. Auttamistilanteet ovat lapselle arvokkaita hoivatilanteita ja yksilöllisen huomion hetkiä, joten nämä hetket kannattaa hyödyntää. (Koivunen 2009, 56.)

Kielihäiriöiselle lapselle paras ratkaisu olisi saada ryhmäänsä henkilö, joka on peruskoulutuksensa lisäksi perehtynyt kielenkehityksen vaikeuksiin sekä puhetta tukeviin kommunikaatiomenetelmiin (Siiskonen ym. 2014, 176).

Viitottu puhe on eräs puhetta tukeva kommunikaatiomenetelmä. Viitotussa puheessa on tärkeässä osassa selkeästi artikuloitu puhe ja samaan aikaan käytettävät viittomat. Pohjana on puhekielen sanan ja sopivimman viittoman löytäminen. Viitotussa puheessakin on huomioitava asiayhteys ja sanan tarkoitus. Ihminen esimerkiksi käy kaupassa aivan eri tavalla kuin kello käy, vaikka molem-

missa onkin kyseessä sama puhuttu verbi. Yhteen merkitykseen tyytyvät viittomavalinnat saattavat aiheuttaa väärinkäsityksiä. Kielellä voidaan myös viitotulla suomella leikkiä, mutta on huolehdittava siitä, että vastaanottaja ymmärtää kyseessä olevan kielileikki. (Härmä & Pelkonen 1992, johdanto.)

Päivähoidon ja muiden kuntouttajien yhteistyöllä voidaan estää lapsen päivää venymästä turhan pitkäksi. Mikäli päiväkodissa pystytään yhdistämään päivähoidon yhteyteen kaikki tai ainakin osa erityistä tukea tarvitsevan lapsen terapi-oista, on siitä hyötyä sekä lapsen kuntoutukselle että perheelle. Lapsi on yleensä päivällä virkeämpi ja perhe jaksaa paremmin, kun voi päivähoidon jälkeen keskittyä tavallisiin lapsiperheen puuhiin, eikä lastakaan tarvitse rasittaa kulje-tuksilla. Joustava ja kuormitukseltaan sopivaksi suunniteltu päiväkotitoiminta takaa sekä lapselle että perheelle edellytykset tehokkaaseen varhaiskuntoutukseen. (Siiskonen ym. 2014, 178.)

3.2 Kuuntelun ja puhetaidon tukeminen varhaiskasvatuksessa

Kun lapsi ei vielä osaa lukea, hyvä kuuntelutaito on oppimisen perusta. Lapsi kuuntelee esimerkiksi, alkavatko tai päättyvätkö sanat samalla äänneellä. Myös sanojen pituutta voidaan vertailla tai voidaan kuunnella, mitä tuttuja äänneitä sanassa kuuluu. (Hakamo 2011, 8.)

Loru ja riimitely kehittää sanojen muistamista, tuottamista, kuuntelemista sekä mielikuvitusta. Loruja ja riimejä on hyvä toistaa ääneen monta kertaa, jotta ne jäisivät lasten mieleen rikastuttamaan sanavarastoa. (Reunamo 2014, 41.)

Kuvasta kertominen, riimitely, aiheeseen liittyvien sanojen keksiminen ja ää-neen sanominen kehittää puhetaitoa. Lapsen käyttämä sanasto ei ole samanlainen kuin aikuisella, siksi on tärkeää käyttää lapselle tuttuja sanoja ja laajentaa sanastoa uusilla aiheeseen sopivilla sanoilla, jolloin käsitteet tulevat vähitel-len tutuiksi ja lapsen kielellinen muisti aktivoituu. Ääneen puhuminen tukee myös äänneiden erottelutaitoa. Lapsi oppii itse ääneen kokeilemalla erottelemaan äänneitä toisistaan ja samalla lapsi oppii aktiivisesti tarkastelemaan kieltä eli hänen kielellinen tietoisuutensa herää. Aikuisen merkitys kielellisen toimin-

nan mahdollistajana ja monipuolistajana, mallin antajana ja innostajana on kiistaton. (Hakamo 2011, 8-9; Reunamo 2014, 42-42.)

3.3 Viittomat kielenkehityksen tukena varhaiskasvatuksessa

Viittomien liittäminen tuttuihin lauluihin ja loruihin helpottaa usein niiden harjoittelemista, etenkin alkuvaiheessa. Rinnalla voi toki käyttää myös laululeikkien käsiliikkeitä, taputuksia ja rummutuksia. Tavoite on yhteinen ilmaisu ilman oikeaoppisen viittomisen paineita. (Siiskonen ym. 2014, 212; Forsberg & Rosqvist 2011, 8-10.)

Lapsi saa myös tunne-elämyksen viittomaa tehdessään ja uudenlaisen kokemuksen kuulemaansa sanaan. Tärkeimpien sanojen viittominen auttaa lasta erottamaan viestistä pääkohdat ja kiinnittämään huomiota juuri niihin. Toinen loistava piirre tukiviittomissa on se, että voit auttaa lasta omaksumaan viittoman liikeradan pitämällä hellävaraisesti kiinni lapsen käsistä ja muodostamalla hänen kanssaan yhdessä viittoman ilmaan. Toinen tapa on pyytää lasta pitämään kiinni sinun käsistäsi, kun viitot. Näin liikerata painuu paremmin lapsen muistiin. Et voi samalla tavoin auttaa lasta artikuloimaan yhdessä oikein. Puhe-tekniikan opettelu ei tunnu lapsesta niin hauskalta, kun taas viittomien muodostaminen yhdessä on lapselle eräänlainen leikki. Näin toteaa esikouluopettaja ja erityispedagogi Åsa Rosqvist, joka on tehnyt pitkän uran erilaista tukea tarvitsevien lasten parissa Ruotsissa, Svedalassa. Hän on jo 20 vuoden ajan työskennellyt käyttäen viittomia ja huomannut niiden merkityksen lapsen kielen oppimiselle. (Forsberg & Rosqvist 2011, 10.)

Kuulevien lasten kanssa käytettävät viittomat ovat samoja viittomamerkkejä, joita käytetään kuurojen viittomakielellä. Niitä ei kuitenkaan käytetä viittomakielen kieliopin mukaisesti, vaan puheen rinnalla puhutun kielen sanajärjestystä ja lauseoppia noudattaen. Puheen rinnalla käytetään samanaikaisesti yksittäisiä viittomia tai viittomayhdistelmiä. (Siiskonen ym. 2014, 211.)

Usein pelätään, että viittominen olisi haitaksi lapsen puheenkehitykselle. Pelko on kuitenkin turha, sillä käytännön kokemusten ja tutkimustiedon mukaan tuki-

viittomien käytöstä on hyötyä kielihäiriöisen lapsen kielen ja viestinnän kehitykselle. (Koivunen 2009, 96.)

Tukiviittomien perusajatuksena on, että lapsi oppii käyttämään viittomia ilmaisuensa ja ymmärtämisensä tukena, kun ympäristö käyttää niitä hänen kanssaan aktiivisesti. Tärkeintä on myönteinen asenne. Jos lapsi huomaa, että ympäristö käyttää viittomia mielellään, hän itsekkin rohkaistuu käyttämään niitä ilmaisemaan omia tunteitaan ja mielihalujaan. (Siiskonen ym. 2014, 211.) Viittoman käyttö auttaa lasta muistamaan halutun sanan jos puhuttua sanaa ei saa palautettua mieleen nimeämistä vaikeuksien vuoksi (Ahonen ym. 2001, 52).

Onnistuneen kommunikaatiokokemuksen kautta pienikin lapsi innostuu kommunikoinnista. Jos pieni lapsi viittoo esim. pallon ja sen jälkeen kasvattaja hakee pallon ja pallottelee lapsen kanssa, hän saa kokemuksen elämänhallinnasta, kun saa aikuisen toimimaan toiveidensa mukaan. Jos lapsen viittomaa ja toivomaa asiaa ei voida toteuttaa juuri sillä hetkellä, pitää lapselle kuitenkin ilmaista, että hänet on huomattu. Lapselle selitetään esim. ettei nyt voida pallorella, nyt mennään syömään. Jos lapsi pystyy varhaiseen kommunikaatioon viittomien avulla, vaikei olekaan vielä valmis hallitsemaan puheen tuottamista, ymmärretyksi tuleminen voi vähentää lasten turhautumista pettymystenkin kohdalla. (Forsberg & Rosqvist 2011, 14.)

Vaikka lapsi ei olisi innokas viittoja, ei viittomien käyttöä kannata lopettaa. Lapsi kuitenkin todennäköisesti oppii ymmärtämään viittomia ja ne toimivat siten puheen ymmärtämisen tukena. Viittomien hyöty tulee esille vielä senkin jälkeen, kun lapsi on jo oppinut puhumaan, koska viittomat auttavat lasta muistamaan sanoja paremmin eli ne tukevat nimeämistä ja suomen kielen mukaista lauseiden muodostamista. Sormiaakkosten avulla voidaan myös auttaa lasta erottamaan ja painamaan mieleen äänteitä. (Siiskonen ym. 2014, 212.) Jatkuvasti kehittyvän viittomamallin antamista ja kannustamista viittomailmaisuuksiin ei pidä lopettaa ennen kuin lapsi selviytyy pelkän puheen avulla yhtä hyvin kuin viittomien ja puheen rinnakkaiskäytöllä (Huuhtanen 2001, 37).

Lasta ei saa koskaan pakottaa viittomaan, vaan harjoittelun tulee aina olla vapaaehtoista ja siitä tulisi tehdä mukava yhteinen tuokio. Lasta ei saa myöskään pakottaa katsomaan kasvattajan viittomista, lapsi katsoo kyllä jos kokee sen riittävän mielenkiintoiseksi. Lapsi voi seuralla aikansa viittomista, ennen kuin alkaa tuottaa niitä itse. Tutkimusten mukaan lapsi yhdistää viittoman ja sanan merkityksen jo ennen kuin oppii viittomaan tai puhumaan itse. Lapsen ymmärrys kehittyy siis ennen kykyä tuottaa puhetta tai viittomia. Kun lapsi tuottaa viittoman ja ymmärtää sen tuottavan positiivisen kokemuksen, hän innostuu itsekin oppimisesta. Viittomien oppimisen tulee olla hauska yhteinen aktiviteetti ja oppimisessa tulee edetä leikin kautta. Lorut ja laulut ovat erittäin hyvä tapa harjoitella tukiviittomia. Jokaista sanaa ei kuitenkaan tarvitse viittoa, vaan esiin poimitaan pääsanat ja vain ne viitotaan. (Forsberg & Rosqvist 2011, 20-24.)

Tukiviittomia lasten kanssa käyttävän on kuitenkin muistettava, että liikkeissä ja käsimuodoissa (eli missä asennossa käsi on viittomaa tuottaessa) on huomattavan paljon epätarkkuutta pienten lasten alkaessa tuottaa viittomia. Tutkijoiden mielestä tähän on syynä kaksi tekijää. Toisaalta motorisen kehityksen kypsyttömyys ja toisaalta **käsimuoto** (käden asento: koko käsi, etusormi helpommat) ei ole hahmotuksellisesti niin selkeä kuin **lokaatio** (paikka johon viittoma tehdään) ja **liike** (kehosta pois, kehoon päin, ylös tai alas). Viittomien (**kolme osaa**) fonologiseen kehitykseen vaikuttavat:

- kognitiivisten kykyjen ja muistin taso
- anatominen kehitys
- visuaalinen prosessointi (hahmotuskyky)
- kielelliset rajoitukset
- lapsen kommunikaatiotavoite
- ympäristö, jossa viittoma esiintyy.

Lapsen on helpointa tuottaa oikein viittoman paikka. Yhtenä syynä on se, ettei paikan tuottamisessa tarvita vielä hienomotoriikkaa. Kaksi- ja kolmivuotiaille lapsille on tyypillistä viittomien liikkeen epätarkkuus. Kahden käden viittomissa liikkeen koordinointi on vieläkin vaikeampaa lapselle ja jos viittoma vielä vaatii lapsen molemmilta käsiltä erilaista motoriikkaa, ei lapsi pysty siihen ennen kuin

käsien koordinaatio on riittävän kehittynyt. Suorat liikkeet ovat myös lapselle helpompia kuin ympyräliikkeet. Myös sellaiset viittomat, joissa viittomaa tekevä käsi ylittää kehon keskiviivan, ovat erittäin vaikeita pienelle lapselle. (Takkinen 2005, 54-57; Jantunen 2010, 30-33.)

Ensimmäiseksi lapset omaksuvat viittomat, jotka sijoittuvat leuan, otsan ja kehon alueelle. Ja näihinkin kannattaa pyrkiä valitsemaan sellaisia käsimuotoja, jotka tehdään koko kädellä tai etusormella. Ensimmäisen ja toisen tason viittomat (Kuva 1-4) ovat ensimmäisiä lapsen omaksumia käsimuotoja Siedeleckin ja Bonvillianin mukaan (1997). Liikkeen omaksumista on tutkittu ASL:ssä, em. tarkoittaa American Sign Language eli amerikkalainen viittomakieli, joka eroaa suomalaisesta viittomakielestä. Käsimuodot ovat kuitenkin molemmissa viittomakielissä samat. Samanlaiseen tulokseen päätyi Ritva Takkinen, joka tutki käsimuotojen omaksumista suomalaisilla lapsilla (1988-1990). Helpoimmat viittomat (käsimuoto, paikka ja liike vaikuttaa vaikeusasteeseen) onnistuvat jo alle vuoden ikäiseltä lapselta. Ritva Takkinen tutkimuksen mukaan näyttäisi siltä, että 5-7 vuoden iässä viittomat ovat jo täsmentyneet ja vain kahden käden viittomat saattavat tuntua yhä vaikeilta. (Takkinen 2005, 54-57.)

Lapsen kanssa viittovan aikuisen on hyvä muistaa, että kolmesta osasta paikka on varmimmin oikein lapsen tuottamassa viittomassa ja tämä tieto auttaa lapsen viestin tulkitsemisessä. Erittäin tärkeää on, ettei yritä vaatia lapselta oikeanlaista suoritusta liikkeestä, johon tämä ei vielä ole motorisesti kykenevä. Kasvattajan tulee hyväksyä viittoma sellaisena kuin lapsi sen kykenee tuottamaan. Aikuisen on pyrittävä tuottamaan viittoman liike ja käsimuoto niin oikein kuin itse pystyy ne tuottamaan. Lapsen ilmaisu tarkentuu hänen kehityksensä myötä. (Takkinen 2005, 54-57.)

Kuva 1. Käsimuoto 5.

Kuva 2. Käsimuoto G.

Kuva 3. Käsimuoto A.

Kuva 4. Käsimuoto B.

Viittomien kuvauksissa on pitkään keskitytty käsiasentojen, eli **käsimuodon** ja käsien **liikkeen** mallintamiseen ja käsien keskeinen asema näkyy myös sanakirjoissa. Vaikka kasvojen ilmeiden toissijaisuus on tyypillistä suomalaisissa viittomasanakirjoissa, niin ilmeet (ja äänenpainot) auttavat kuitenkin lasta viestin vastaanottamisessa, sillä viittoja (tässä tukiviittomien käyttäjä) tuottaa sano-

maansa yhtä aikaa (sanoin, äänenpainoin,) käsillä, kasvoilla ja koko muulla keholla. (Pimiä & Rissanen 1987, 25-27; Jantunen 2010, 11.)

Sanojen ja viittomien tunnistamista ei ole vielä tutkittu kovin paljon. Viittoman näkeminen aktivoi aivoissa sarjan erilaisia viittomavaihtoehtoja, jotka muistuttavat sanan ääntämykseltä toisiaan. Vaihtoehdot vastaanottajan aivoissa vähenevät sitä mukaa, mitä enemmän vastaanottaja havainnoi viittomaa, sen käsimuotoa, liikettä ja paikkaa. Viimein jäljelle jää vain yksi sanaan sopiva viittoma. On huomattu, että viittoman tunnistaminen on nopeampaa kuin sanan tunnistaminen, sillä viittomasta saa paljon tietoa jo sen muodostumisvaiheessa. Viittomassa kaikki ”äänteet”, eli sen osat, ovat yhtä aikaa näkyvissä (käsimuoto, lähtöpaikka, liike ja lopetuspaikka), jolloin tietoa saadaan nopeammin. Puhutussa kielessä äänteet ovat peräkkäin ja sana vastaanotetaan äänne kerrallaan, joten sana muodostuu hitaammin kuin viittoma. Lapset, jotka ovat hitaita ottamaan vastaan sanallista viestiä, hyötyvät erityisesti viittomista, sillä niiden vastaanottaminen on nopeampaa. Yleensä käsitteen nimeämisnopeus ja –taito kehittyvät iän mukana, kun lapsi omaksuu yhä useampia ja täsmällisempiä sanojen merkityksiä. Kun sanallisen viestin hahmottaminen paranee, viittoman merkitys viestin vastaanottamisessa pienenee. Nimeämisnopeus ennustaa hyvää lukutaitoa, sillä lukemisen alkuvaiheessa tarvitaan samoja alaprosesseja kuin nimeämisessä. Lukemaan oppimista ei voida enää nopeuttaa viittomin, joten varhaisen nimeämisen taidon kehittämiseen kannattaa panostaa viittomien avulla. (Meronen 2004, 42-43.)

Merosen tutkimuksen mukaan oleellista lapsen kehitykselle on yksilölliset edellytykset oppia (sekä viittomien, että sanojen mieleenpainamisessa voi olla vaikeuksia), sekä se, kuinka varhain ja millaista tukea lapsi ja koko perhe saa viittomien opetuksessa ja muussa kuntoutuksessa. Kun lapsen kehitykselliset vaikeudet tunnistetaan ja perhe pääsee tuen piiriin mahdollisimman varhain, lapsi voi saada tarvitsemansa tuen kielen oppimisen solmukohtissa. (Meronen 2004, 84-85.) On siis täysi syy kasvatukselliseen optimismiin lasten lähtökohtien erilaisuuden tasoittajana, sillä varhaiskasvatuksella voidaan edistää lasten kielellistä tietoisuutta (Torneus 1991, 26-30).

Kyvyttömyys ilmaista ja käsitellä tunteita on lapselle riskitekijä. Ihmisen kannalta on tärkeää kyky kanavoida kielteiset tunteet ilmaisemalla ne sanoilla ja myönteisellä toiminnalla. Tämä tarkoittaa, että ihminen voi kertoa mieltään painavista asioista toiselle ihmiselle tai purkaa fyysiset jännitteet hänelle sopivalla tavalla. Tunneilmaisun ongelmat saattavat kehittyä jopa psykosomaattisiksi vaivoiksi, kuten vatsakivuksi. Kun lapsi ei pysty sanoin käsittelemään tunteitaan, tilanne voi nostaa stressihormonin tasoja ja näin tunteet kanavoituvat ruumiillisiin toimintoihin. Kasvattajilla on vastuu siitä, että lasten kanssa harjoitellaan myös tunnetaitoja ja tunteiden sanoiksi pukemista. (Jalovaara 2005, 53-55.) Tunneviittomat ovat hyvin kuvaavia ja niiden kautta lapsen voi olla helpompi oppia nimeämään tunnetilojaan (Härmä & Pelkonen 1992, 15-16).

4 LÄHTÖKOHDAT, TAVOITTEET JA KEHITTÄMISTEHTÄVÄT

Kehittämishankkeen tuloksena syntyy yleensä kehittämistarpeeseen ja toimintaympäristöön sopiva konkreettinen tuote: esimerkiksi malli, kuvaus, opas, kirja, esite, toimintapäivä tai kansio. Toiminnallinen opinnäytetyö eroaa siis tutkimuksellisesta opinnäytetyöstä, jonka tavoitteena on tuottaa tutkimuksen tekemisen säännöin uutta tietoa tilaajalle, työyhteisölle tai tekijälle itselleen. (Salonen 2013, 17-19.)

Tämä kehittämishanke on toteutettu eräässä Varsinais-Suomalaisessa kunnassa Turun Ammattikorkeakoulun Lapsi-, nuoriso- ja perhetyön suuntaavien jaksolla. Kunnassa, jossa toteutettiin hankkeen, on tarjolla päiväkotihoidtoa viidessä kunnallisessa päiväkodissa ja yhdessä yksityisessä päiväkodissa. Kunnassa on 19 perhepäivähoitajaa ja lisäksi tarjolla on leikkitoimintaa ja avoimen päivähoiton palveluja. Esiopetusta kunnassa annetaan 4 koulussa ja lisäksi on tarjolla aamupäivä- ja iltapäivätoimintaa.

Vuosina 2004-2007 kunta osallistui Vekki-hankkeeseen, eli Varsinais-Suomen varhaiskasvatuksen erityispalveluiden kehittämiss-hankkeeseen. Vekki-hankkeen innoittamana kunnanhallitus teetti vuonna 2011 selvityksen, josta kävi ilmi, että kunnan n. 600 varhaiskasvatusta saavan lapsen joukossa on n. 10% erityisen tuen tarpeessa olevaa lasta joko diagnoosilla tai huolilapsena. Kunnassa päätettiin lisätä vuonna 2015 varhaiserityiskasvatuksen resursseja ja nyt kunnassa työskentelee 2 kokoaikaista ja 2 osa-aikaista varhaiskasvatuksen erityisopettajaa. Kunnan Varhaiskasvatuksen Strategian ennusteessa kunnassa olisi vuosina 2016-2017 jo 800-900 lasta ja näistä varhaiskasvatuksen piiriin kuuluvia olisi n. 700-800 lasta. Jos erityistuen tarpeessa olevien lasten määrä pysyy n. 10% paikkeilla, niin erityisen tuen tarve näyttäisi kasvavan seuraavina vuosina. Strategian mukaan kunnassa tulisi noudattaa Lähipäiväkoti-periaatetta, joten erityisiä tukemisen keinoja tulisi siis kehittää kaikissa kunnan päiväkodeissa. Myös kansainvälistymisen ja monikulttuurisuuden lisääntyminen tulisi huomioida varhaiskasvatuksen kehittämistyössä. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksen

mukaan erityistä tukea tarvitsevien lasten asema on hyvin erilainen riippuen lasten asuinkunnasta ja erityiskasvatukseen liittyvästä osaamisesta (Pihlaja 1998, 10-13). Vekki hanke oli jatkoa erityispäivähoidon tutkimuksessa esiin nousseisiin epäkohtiin, joita haluttiin kunnassa lähteä aktiivisesti poistamaan.

Tätä päiväkotien varhaiserityiskasvatuksen tukemiseen liittyvää toimintaa ja siihen kirjattua kehittämistarvetta vasten nousi ajatus tästä kehittämistyöstä. Tämän toiminnallisen kehittämistyön idea tuli sosionomiopintojeni loppuharjoittelupaikasta päiväkodin johtajalta ja hänen toiveestaan lisätä henkilöstönsä, erityisesti lastentarhanopettajien, tietoisuutta tukiviittomien hyödyistä lapsen kielenkehitykselle. Näin pyrittäisi lisäämään lastentarhanopettajien erityisen tukemisen taitoa ja lisäksi tukiviittomia voisi kunnassa käyttää myös suomenkielen oppimisen tuki- menetelmänä kansainvälistyvässä varhaiskasvatuksessa, kuten Turussa jo tehdään monissa monikulttuurisissa päiväkodeissa.

Minun lisäksi tässä hankkeessa oli toimijoina siis työn tilaava päiväkodin johtaja ja kolme lastentarhanopettajaa. Lisäksi VEO osallistui kehittämistyöhön resurssiensa mukaan. Minulla oli siis melko suppea, mutta aktiivinen ja innostunut, kehittämisverkosto. Näiden toimijoiden lisäksi kävin kahden päiväkodin ilta-palaverissa esittäytymässä ja osallistamassa myös muuta henkilökuntaa. Kaikkien osallistuminen oli vapaaehtoista.

Hankkeen ensisijaisena tavoitteena oli siis tilaajan ilmaisema toive lisätä lastentarhanopettajien tietoa viittomin tuetusta kielenkehityksestä. Toissijaisena tavoitteena olisi lisätä tukiviittoma-menetelmäosaamista kunnan varhaiskasvatuksessa tulevaisuudessa. Kehittämistyön aiheena olisi tuo tukiviittomat kielenkehityksen tukena lastentarhanopettajan työssä ja tuotoksena siihen liittyvää materiaalia. Kehittämistehtävänä tilaaja toivoi jotain kirjallista materiaalia, kuten opasta, jolla asennetta voisi muokata viittomille otollisemmaksi ja josta henkilökunta saisi tietoa menetelmän hyödyistä. Esimerkkinä tukiviittomien käytöstä varhaiskasvatuksessa ajattelimme alustavasti tilaajan kanssa joitain viitottuja lauluja ja loruja.

5 KEHITTÄMISHANKKEEN KUVAUS

5.1 Aloitusvaihe

Tämä kehittämishanke on toteutettu eräässä Varsinais-Suomalaisessa kunnassa Turun Ammattikorkeakoulun Lapsi-, nuoriso- ja perhetyön suuntaavien jaksolla.

Toimeksiantajani hankkeessa oli sen päiväkodin johtaja, jonne tein sosionomin opintojeni loppuharjoittelun. Loppuharjoittelun toimintaympäristö, jossa kehittämistyöni alkoi, oli pieni päiväkoti, jossa oli vain kaksi osastoa ja yhteensä 25 lasta. Päiväkodissa oli kaksi pienennettyä erityisryhmää, 15-paikkainen ja 10-paikkainen. Kyseessä oli siis melko pieni päivähoiton yksikkö hurmaavassa vanhassa miljöössä, jossa oli lasten ilona mm. suuret syreenimajat pihalla. Kehittämistyön kohderyhmänä olisi kuitenkin koko kunnan varhaiskasvatus (erityisesti lastentarhanopettajat) ja sen osaamisen lisääminen, ensin tietotasolla oppaani avulla ja myöhemmin taitotasolla. Johdon toiveena oli, että kehittämistyöni seurauksena kiinnostus tukiviittomien opiskeluun lastentarhanopettajien keskuudessa lisääntyisi. Minun osaamiseni sosionomina ja lastentarhanopettaja opiskelijana olisi siis vastata työyhteisössä esiin nousseisiin muutostarpeisiin ja yhteistyön kautta toimia työyhteisössä muutostyön vaikuttajana ja viittomien asiantuntijana. Viittomien osaaminen oli tiedossa jo aiemmasta kuntaan tekemästani harjoittelusta, jossa käytin aktiivisesti tukiviittomia.

Sosionomin lapsiin, nuoriin ja perhetyöhön suuntaavan jakson harjoittelupaikan ja siihen liittyvän kehittämistehtävän hankin aiemmassa harjoittelussa syntyneen kontaktin kautta. Minulle siis ehdotettiin loppuharjoittelustani sovittaessa, maaliskuussa 2015, että tekisin jonkinlaisen oppaan viitottuine loruohjeineen ja teorioineen, josta kävisi myös ilmi lukijalle, kuinka viittomien käyttö olisi hyväksi lapsen kielenkehitykselle. Koska olin tehnyt kuntaan aiemmin kesäpäivystykseen työharjoittelun ja olin jo monille tuttu toimija, niin sain verrattain helposti kolme lastentarhanopettajaa vapaaehtoisena mukaan tähän kehittämistyöhöni. Kesäpäivystyksessä olin tutustunut tavallista laajemmin kunnan työntekijöihin,

sillä lomien takia vaihtuvuus on päivystyksessä poikkeuksellisen suurta tavalliseen toimintakauteen verrattuna. Minua haluttiin auttaa valmistumaan, jotta voisin mahdollisesti tulevaisuudessa työllistyä ja liittyä työyhteisöön työntekijänä. Laadimme päiväkodin johtajan kanssa toimeksiantosopimuksen ja ryhdyin valmistautumaan tähän kehittämishankkeeseen.

Aloin etsiä uutta suomalaista tutkimusta kielenkehityksestä ja viittomien käytöstä lapsen kielenkehityksen tukena. Kuurojen lasten suomenkielen kehityksestä löytyi paljon enemmän uutta tutkimusta kuin kielenkehityksen viiveen tukemisesta tukiviittomin. Haastavaa oli myös vieraskielisen materiaalin käyttö opinäytetyössä. Suomalaisella viittomakielellä tuetun suomen kielen kehityksen tutkimusta ei ole juurikaan esim. englanniksi. Viittomat eivät ole kansainvälisiä, esim. jopa USAssa ja Englannissa käytetään erilaisia viittomia, vaikka puhuttu kieli ei paljoa eroa. Yritin silti löytää joitain sopivia uudehkoja ruotsin- ja englanninkielisiä aihetta sivuavia lähteitä kehittämistyöni tueksi. Löysin jopa itsellenikin uutta tietoa esim. kielenkehityksen ja liikkumisen ongelmien yhteyksistä. Sitä ei ole käsitelty raportissa muuten kuin mainintana kehittämisen jatkoideasta. En ollut aluksi aivan riemuissani aiheesta, sillä ajattelin, ettei se tarjoaisi minulle (viittomakielentulkkina 14 vuotta toimineelle) haasteita, vaikka olisikin hyödyksi työyhteisölle, mutta erehdyin. Ensimmäiseksi opin, ettei pitäisi olla ennakkolooloinen. Tämä kehittämistyö tarjosi minulle monenlaista haastetta. Kaikki kehittämistyö kehittää myös yksilön osaamista.

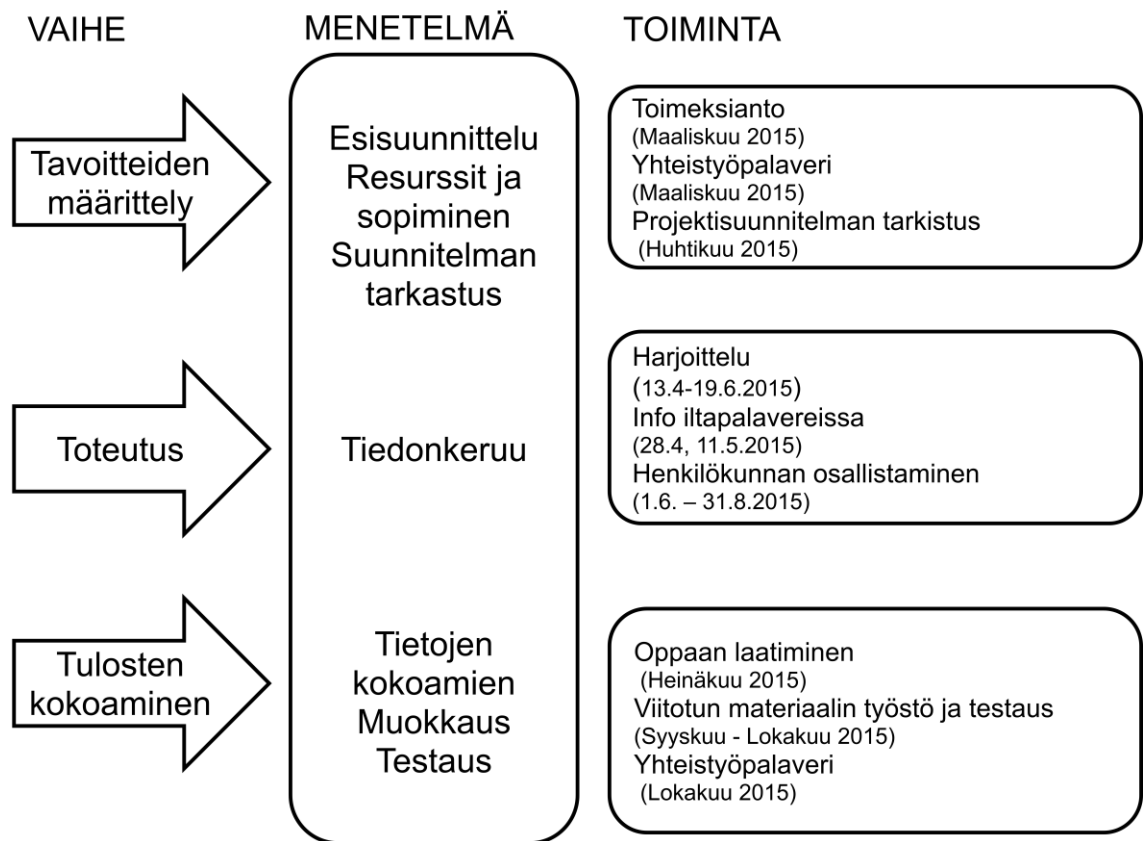
5.2 Suunnitteluvaihe

Hyväksytyäni minulle tarjotun idean, aloin miettiä, kuinka liittäisin uuden osaamiseni sosionomina entiseen ammattitaitooni viittomakielentulkkina ja –opettajana. Olen kuvannut kehittämistyöni etenemisen vaiheita (Kuvio 1.) edempänä.

Pelkkä viitotun materiaalin luominen ei palvelisi riittävästi sosionomin opintojani eikä se varmasti yksin minun tekemänäni työyhteisön ulkopuolelta tuotuna innostaisi käyttäjiäkään. Aloin miettiä, kuinka voisin osallistaa henkilökunnan ke-

hittämistyöhön ilman että he säikähtäisivät pitkää työkokemustani viittomakielentulkkina. Jos saisin lastentarhanopettajien lisäksi myös varhaiskasvatuksen erityisopettajia mukaan projektiin, innostuisivat muut toimijat varmaan paremmin käyttämään tekemääni materiaalia. Aloitin kehittämistyön suunnittelun heti maaliskuussa ja kehittämistyöni tavoitteena oli saada aikaan muutos henkilökunnan asenteessa tukiviittomia kohtaan. Tukiviittomien menetelmäosaaminen lisäisi lastentarhanopettajien erityisen tukemisen keinoja. Kehittämistyön tuloksena olisi lastentarhanopettajille jaettava opas tukiviittomien käytön hyödyistä sekä jonkin verran tietoa kielenkehityksestä ja työkaluja havainnoinnin tueksi, jotta varhaiskasvatuksessa voitaisi entistä paremmin tunnistaa kielenkehityksen viive ja ohjata lapsi tutkimuksen tai tuen piiriin. Oppaan lisäksi tekisin pienen materiaalipaketin, jossa olisi tukiviittomat lauluihin tai loruihin. Kehittämistyöni yhteistyöverkoston sain johtajan lisäksi mukaan aluksi kolme lastentarhanopettajaa sähköpostiviesteillä. Pieni, viiden hengen työryhmä, minä siis mukaan luettuna, oli valmiina jo ennen kuin aloitin suuntaavien harjoittelujakson.

Laadin kehittämistyösuunnitelman, joka käytiin läpi harjoittelupaikkani päiväkodin johtajan kanssa huhtikuussa 2015. Kehittämisen menetelmänä tässä oli dialogi.

Kuvio 1. Prosessin kuvaus

Koska entisestä ammatistani viittomakielen opettajana tiedän, että toimiminen pelkän kuvallisen viittoma-aineiston pohjalta on haastavaa, halusin tehdä tuki-viittomien käytöstä muunlaista materiaalia. Pysäytetty kuva viittomasta toimii muistin tukena, kun liikettä opetellaan, mutta ilman esimerkkiä materiaalia olisi vaikea hyödyntää. Koska kehittämistyöhön ei ollut budjetoitu opetusta, päädyin aivan toisenlaiseen visuaaliseen materiaaliin. Päätin kuvata ja viittoa itse muistitikulle laulut tai lorut ja lisätä tekstitysohjelmalla sanat liikkeen päälle. Tarkoitukseni oli, että materiaalin käyttäjät näkevät minun viittomastani esimerkistä viittoman käsimuodon ja liikkeen. Toivoin samaan aikaan näkyvän tekstin tukevan hahmottamista ja tekevän viittomin tuetusta materiaalista käyttäjäystävällistä. Viitottu materiaali on kuvattu ja tekstitetty VideoShow: Video Editor & Maker -ohjelmalla. Johtajan kanssa sovimme, että viitottu materiaali tallennetaan myöhemmin kunnan jokaisessa päiväkodissa näkyvälle y-asemalle, jotta materiaali olisi helposti saatavissa. Tilaajalle luovuttaisin tuotoksen muistitikulla. Päättarkoi-

tuksena olisi kehittää lastentarhanopettajien tukiviittomien taitoa, mutta y-asema on kuitenkin kaikkien käytössä. Tiedotus uudesta materiaalista liitettäisi jaettavan oppan mukana. Opas jaettaisi kaikille kunnan lastentarhanopettajille ja varhaiskasvatuksen erityisopettajille.

Osallistamisen suhteen päätin ottaa ohjenuorakseni Toikon ja Rantasen kirjan Tutkimuksellinen kehittämistoiminta kirjan lauseen: ”Osallistaminen on mahdollisuuksien tarjoamista, kun taas osallistuminen on mahdollisuuksien hyödyntämistä” (Toikko&Rantanen 2009, 90). Päädyin siis ratkaisuun, että kaikilla olisi mahdollisuus osallistua ja ehdottaa, mitä viitottua materiaalia toivoisivat työnsä tueksi. Osallistumisen pakkoa ei kuitenkaan olisi, vaan osallistuminen olisi vapaaehtoista. Osallistumista ei rajattu ammattinimikkeen mukaan. Lopulliset päätökset materiaalista kuitenkin tehtiin yhteistyöpalaverissa. Minun lisäkseni yhteistyöpalaverissa olevat muut toimijat, kolme lastentarhanopettajaa, olivat ilmoittautuneet mukaan vapaaehtoisina ja heitä kiinnosti tämän kehittämistyön aihe. Vapaaehtoiset ilmoittautuivat aiemmin itse sähköpostin välityksellä. Työpaikan sähköposti näytti siis tavoittavan henkilökunnan hyvin. Tietysti minulle oli etua myös siitä, että olin aiemmasta harjoittelusta tuttu ja minun oli nähty käytävän tukiviittomia aktiivisesti.

Suunnitelmani oli muotoutunut ennen loppuharjoittelun alkua seuraavanlaiseksi: Sähköpostilla tai suoraan minulle harjoitteluni aikana voisi jättää toiveita lauluista ja loruista, joita kukin haluaisi viittoa, mutta josta heillä ei ole vielä viitottua materiaalia ja osaamista. Lisäksi minulle saisi lähettää tukiviittomamenetelmään ja sen käyttöön liittyviä kysymyksiä. Toiveet ja kysymykset tulisi jättää kesäkuun loppuun mennessä. Heinäkuun olin kokonaan varannut teoriapohjan ja muun opinnäytetyön materiaalin tekoon. Toisin kuitenkin kävi. Toimintaympäristöni muutokset aiheuttivat muutoksia myös suunnittelemani aika-
tauluun.

5.3 Esivaihe

Huhtikuun 13. päivänä aloitin suuntaavien opintojen harjoittelun. Tämä päiväkohti, jossa tein loppuharjoitteluni, on nyt lakkautettu. (Lakkauttamispäätös ei vaikuttanut kehittämistyön laatuun, mutta aikatauluun se vaikutti.) Osallistuminen muuttui harjoittelupaikassa kaksisuuntaiseksi. Minä kehittäjänä ja harjoittelijana osallistuin käytännön toimintaan, mutta myös toimijoille ja henkilökunnalle avautuisi mahdollisuus osallistua kielenkehitystä tukevan toiminnan uuden materiaalin kehittämiseen.

Harjoittelupäiväkodin iltapalaverissa 28.4. kerroin mahdollisuudesta osallistua kehittämistoimintaan. Mahdollisuuteen tartuttiin ja heti iltapalaverissa toivottiin väriteemaa. Iltapalaverissa pystyin osallistamaan yhteistyöverkkooni kaksi päiväkodin osastoa. Lastentarhanopettajat lupasivat myös miettiä kysymyksiä tuki- ja viittomien käyttöön liittyen.

Koska harjoitteluni aikana kunnassa tehtiin päätös päiväkodin lakkauttamisesta, niin osa yhteistyökumppaneistani koki tarvitsevansa aikaa tulevien muutosten sulattamiseen. He ilmaisivat kuitenkin halunsa osallistua kehittämistyöhön, mutta toivoivat lisää aikaa heille mieluisan materiaalin ja kysymysten miettimiseen. Alkuperäiseen suunnitelmaani tuli siis muutos. Kehittämistyön mallihan on spiralimainen, eli suunnitelmia tarkistetaan toimijoiden kesken ja sen jälkeen toimintaa muutetaan uuden luodun suunnitelman mukaiseksi. Päätimme lisätä ehdotusten, toiveiden ja kysymysten jättöaikaa elokuun loppuun, jolloin henkilökunta voisi vielä halutessaan aktivoida uusia osastojaan osallistumaan ideointiin. Lakkautettavan päiväkodin henkilökunta siirtyisi syksyllä työhön kunnan muihin päiväkoteihin.

Toukokuun 18. päivänä kävin myös toisessa päiväkodissa iltapalaverissa esittäytymässä ja aktivoin kaksi päivähoiton osastoa oman harjoittelupaikkani ulkopuolelta. Keskustelin myös VEO:n kanssa. Hän lupasi miettiä omalta osaltaan, minkälaisen materiaalin hän kokisi hyödyttävän erityistuen tarpeessa olevia lapsia. Samana iltana esitettiin myös toive, että vuodenaikateema olisi hyvä ottaa materiaaliin mukaan.

Aktivointi onnistui kummankin iltapalaverin osalta, sillä molemmista päiväkodeista esitettiin kysymyksiä ja toiveita. Näin sain oman harjoitteluosastoni lisäksi herätettyä kiinnostuksen kehittämistyöhöni neljässä muussa osastossa. Toivon tämän osallistamisen herättävän mielenkiinnon myös kehittämistyöni tuotoksia kohtaan, kun niitä myöhemmin henkilökuntamuutosten takia osattaisi odottaa kunnan kaikissa päiväkodeissa. Osallistamiani toimijoita olisi syksyllä kaikissa kunnan päiväkodeissa.

Yhteistyökokoontumisissa olisi yhä syksyllä mukana kolme vapaaehtoista aiheesta kiinnostunutta lastentarhanopettajaa. Olin hyvin tyytyväinen, ettei kokoonpano muuttunut, vaikka aikataulu ja toimijoiden työpisteet muuttuivat kehittämistyön aikana alkuperäisestä suunnitelmasta poikkeavaksi. Yhteistyökokoontumisten suunnitelmaa muutettiin, sillä toimijoiden välimatka kasvoi organisaatiomuutosten myötä. Aluksi meidän piti tavata kaksi kertaa, mutta syksyllä keskustelut käytiin sähköpostilla ja tapasimme uudestaan vain kerran, kun lopullisesta materiaalivalinnasta päätettiin. Menetelmänä oli aluksi vuoropuhelu ja ryhmäkeskustelu. Lopuksi teimme valinnan reflektiivisen prosessin avulla, jossa punnittiin materiaalin käyttökelpoisuutta, monipuolisuutta ja materiaalista saatavia viittomia. Minä toin keskusteluun kokemustietoni ja kerroin, mikäli toivottu laulu/loru vaatisi paljon motorisesti vaikeita viittomia. Mukaan valittiin monipuolista, tarpeellista ja helpohkoa viittomista vaativat vaihtoehdot. Aiheet, oli jo valittu keväällä, mutta aihealueista oli toivottu erilaisia lauluja ja loruja. Tiedostaakaan ei voitu kasvattaa tolkuttoman suureksi, joten valintaa piti tehdä. Myös varhaiskasvatuksen erityisopettaja osallistui aikataulunsa rajoissa kehittämistyöhön sähköpostin välityksellä. Hänen toiveestaan lisättiin mukaan vielä ruokaloru aiemmin valittujen teemojen lisäksi. Kaikki viitottu materiaali on listattu loppussa otsikon kehittämishankkeen tuotokset alle.

5.4 Työstövaihe

Viitottu materiaali ja pääosin oppaaseen tulevat otsikot valikoituivat siis yhteistyökokouksessa sähköpostiviestien ehdotuksista ja tukiviittomiin liittyvistä kysy-

myksistä. Itselleni tein tietysti keskusteluista muistion, jotta muistaisin kaiken itsenäisen työskentelyn vaiheessa. Sain myös aivan uudenlaisen idean harjoitteluani ohjanneelta LTOlta ja päätin kokeilla hänen ideaansa. Hyväksytin sen myös yhteistyökumppaneillani ehdollisena. En ollut aluksi varma, voisiko viittomia hyödyntää tällä tavalla, mutta onnistuin kokeilussani. Päädyin siis tekemään tukiviittomia satuhierontaan. Tällaista ideaa en olisi koskaan keksinyt itse, vain osallistamisen kautta saattoi tulla tällainen ajatus. En tiedä, onko kukaan ennen tätä kehittämistyötä tehnyt tukiviittomin toteutettavaa satuhierontaa. Hieronta tehdään siis viittomilla hierottavan selkään. Kyseessä saattaa olla aivan uudenlainen konsepti. Ainakaan itselleni ei ole 14 vuoden aikana viittomakielentulkkinä toimiessani tullut vastaan tällaista viitottua satuhierontaa.

Heinäkuun aikana tein projektin teoriapohjan ja hahmottelin päiväkoteihin jaettavaa kielenkehityksestä ja tukiviittomista kertovaa opasta sopivan mittaiseksi niin, että se olisi riittävän informatiivinen, muttei liian pitkä luettavaksi. Otsikoista oli jo neuvoteltu alustavasti yhteistyöverkostoni kanssa. Ensimmäisinä viitottuina materiaaleina tein Värilaulun ja tuon viitotun satuhieronnan, joista oli jo yhdessä päätetty. Tämän tehtyäni jäin odottelemaan elokuun sähköposteja ja uusia toiveita.

5.5 Viimeistelyvaihe

Elokuun aikana tuli lisää laulu- ja lorutoiveita, muttei enää oppaaseen liittyviä kysymyksiä. Lopullinen viitottu materiaali on listattuna tuotetusta materiaalista kertovassa osuudessa. Valitsimme syksyllä yhdessä kehittämisryhmän kanssa lopun materiaalin. Kun viitottu materiaali oli yhdessä hyväksytty, siirryin työstämään sitä itsenäisesti. Ensin etsin laulukirjoista valitut laulut, jotta sanat menisivät materiaalissa varmasti oikein. Aloitin taas videonauhoitukset muistitikulle ja harjoittelin tekstitysohjelman käyttöä. Aiemmin kesällä muistitikulle tallennettua materiaalia en ollut vielä tekstittänyt. Tekstitys oli haastavaa, sillä teksti piti sovittaa alkamaan sekunnilleen viittoman alkamishetkellä. Toteutus kuulostaa ehkä helpolta, mutta oikea-aikainen tekstitys vaatii tarkkaa pysäytyskuva pysäytys-

kuvalta etenemistä. Tukiviittomissa on tarkoituksena erottaa viestistä juuri pääasiat ja siksi kaikkea ei viitota. Ratkaisin tekstityksen ongelman laittamalla sulkuihin ne sanat, joita en viito. Ilman sulkua olevat sanat tarkoittavat samanaikaisesti meneillään olevaa viittomaa. Minä toki ehtisin viittoa kaiken, mutta materiaalin onkin tarkoitus toimia kokemattomampien viittojen opastajana. Lapsi ei myöskään ehdi tuottaa viittomia kovin nopeasti eikä pysty tekemään vielä kovin monimutkaisia viittomia, mikä piti ottaa myös huomioon lopputuloksessa. Materiaaliahan olisi tarkoitus myöhemmin hyödyntää lapsiryhmissä, kunhan lastentarhanopettajat ensin oppisivat sen käytön. Tekstitysprosessiin kului paljon odotettua enemmän aikaa. Testasin materiaalin lokakuussa koekatselijoilla (2 yhteistyöryhmän LTO) ja tein siihen palautteen pohjalta muutoksia. Menetelmänä oli reflektiivinen prosessi, sillä käyttäjän näkökulma on tärkeä osa kehittämistyötä, jotta lopputuloksesta tulisi sopiva juuri tilaajan toimijoille. Testihenkilöiden mielestä viittomista voisi vielä hidastaa hieman, jotta liikeradat ehtisi nähdä tarkemmin. Nyt materiaali voi tuntua tukiviittomakurssin suorittaneista hitaalta, mutta toivon sen olevan hyödynnettävissä myös ilman aiempaa tukiviittomien taitoa.

Kehittämistyön tilaajalta tarkistin lokakuussa, että työni tulokset vastasivat hänen toiveitaan. Tilaaja oli tuloksiin tyytyväinen ja uskoo tekemäni materiaalin toimivan tavoitteen suuntaisesti asenteiden muokkaajana (opas) ja erityisen tuen menetelmänä (viitottu materiaali). Erityisen tyytyväiseltä tilaaja vaikutti muistitikulle tehtyyn uudenlaiseen visuaaliseen materiaaliin ja uskoi sen toimivan hienosti työyhteisössä. Tuottamani materiaali olisi helpommin tavoitettavaa, kuin tilaajan aiemmin näkemät paperiset tukiviittomamateriaalit, sillä niitä voisi käyttää kaikki toimijat samaan aikaan ja ilman kopiokuluja materiaali olisi myös ympäristöystävällinen. Koska materiaalin työsti viivästy alkuperäisestä suunnitelmastani organisaatiomuutoksen vuoksi, en päässyt itse enää olemaan läsnä työyhteisössä, kun tulokset otettiin käyttöön. Tilaaja oli kuitenkin vakuuttunut, että työni tulokset toimivat hänen toiveidensa suuntaisesti ja lastentarhanopettajat innostuisivat syventämään osaamistaan tukiviittomien käytössä. Hehän kuitenkin luovat tiimeissään varhaiskasvatuksen toiminnalle päälinjat. Sähköpostil-

la olen saanut tietoa, että ainakin yhteistyötiimini toimijat ovat opetelleet tukiviittomia tuotoksen avulla.

Työnantaja on tarjonnut syksyllä henkilökunnalle mahdollisuutta ilmottautua 2015 - 2016 viittomakurssille. Tilaajan vastuulla on hoitaa tekemäni materiaalin levittäminen kunnan eri yksiköihin jokaisen ryhmän lastentarhanopettajalle ja Y-asemalle. Tekemäni materiaalin pohjalta ei kenestäkään vielä tule tukiviittomisen mestaria, mutta toivomme päiväkodin johtajan kanssa luomani materiaalin laskevan koulutukseen osallistumisen kynnystä ja toivottavasti entistä useampi lastentarhanopettaja kiinnostuu kehittämään tukiviittomamenetelmän osaamista. Yritän antaa kehittämistyöni kautta eväitä tukiviittomien käytön aloittamiseen ja levittää sanomaa menetelmän hyödyistä ja jakaa johtoajatusta, ettei viittomisen tarvitse olla täydellistä ja silti sillä voi edistää lasten kielenkehitystä.

6 KEHITTÄMISHANKKEEN TUOTOKSET

Kehittämistyön tuloksena jätin tilaajalle oppaan: ”Opas viittomin tuettuun kielenkehitykseen”, sekä muistitikulla olevaa viitottua materiaalia: ”Lauluja, loruja ja viitottu satuhieronta”. Koska en halua tilaajalle työstämäni materiaalia yleiseen levitykseen, niin esittelen materiaalia opinnäytetyöni esityksen yhteydessä, mutta muuten muistitikku tai opas eivät ole liitteenä opinnäytetyössäni. Muistitikulla oleva satuhieronta on yhden työyhteisön jäsenen tekemä eikä sitä ole tarkoitus jakaa laajempaan levitykseen, vaan lastentarhanopettaja on antanut materiaalin vain oman kuntansa työyhteisön käyttöön. Oppaan sisältö on kuvattu alemmalla. Tärkeimpinä asioina oppaasta nousee esiin lapsen varhaisen tukemisen merkitys ja se, miten kielenkehityksen ongelmia voitaisi tunnistaa mahdollisimman varhain. Tietysti oppaassa käsitellään myös opinnäytetyöni nimen aihetta, eli sitä, miten ja miksi tukiviittomia kannattaa käyttää lapsen kielenkehitystä tukemaan. Minusta tärkeä jaettava tieto on myös se, ettei lasta saa pakottaa koskaan viittomaan tai katsomaan viittomista. Lapsi alkaa viittoa, kun kokee sen riittävän mielenkiintoiseksi ja kun hän on siihen motorisesti valmis. Kielenkehityksen viiveen oheisongelmana lapsella voi olla myös motorisia ongelmia, jotka hidastavat viittomien tuottamista. Kaikkia oppaassa olevia aiheita on käsitelty myös opinnäytetyöni teoriapohjassa, osaa opasta laajemmin.

Opasvihkonen (10 sivua): ”Opas - viittomin tuettu kielenkehitys”

- Perustietoa kielenkehityksestä
- Miksi lapsen kielenkehitystä tulisi tukea varhaiskasvatuksessa?
- Miten lapsen kieli kehittyy?
- Normaali kielenkehitys
- Kielenkehityksen häiriö
(5 kohtaa, joista voi epäillä lapsella olevan kielenkehityksen ongelmia)
- Miksi lapsen kielenkehitystä tuetaan tukiviittomien avulla?
- Miten tukiviittomia käytetään?

Muistitikulla (ja Y-asemalla) olevat laulut ja lorut: ” Tukiviittomien aloituspaketti”

- Lorut: Ruokaloru, Aamupiiriloru ja Viikonpäiväloru
- Laulut: Väriarvoituksia, Vuodenajat, Aamulla ja Sirkusparaati
- Viitottu satuhieronta

Viitotuissa esimerkeissä olen pyrkinyt motorisesti helppoihin viittomiin ja välttämään esim. kahden käden viittomia, kehon keskiviivan ylittäviä viittomia, sekä kovin vaikeasti toteutettavia käsimuotoja, joissa on sormille vaikeampaa hienomotoriikkaa. Teoriapohjan mukaisesti olen suosinut koko käden ja etusormen osoituksen viittomia mahdollisuuksien mukaan, sekä lähellä kehoa ja kasvoja olevaa viittoman paikkaa aina kun se on ollut mahdollista. Laulujen ja lorujen valinnassa käytettiin myös samaa motorisen helppouden johtoajatusta.

7 POHDINTA JA ARVIOINTI

Toivon, että kun henkilökunta on osallistunut kanssani kehittämistoimintaan kukin omista lähtökohdistaan käsin, niin uudet käytännöt siirtyisivät aktiivisempaan käyttöön kuin jos olisin päättänyt materiaalista yksinäni. Päävastuu kehittämistoiminnasta oli siis minulla, mutta käyttäjät ja toimijat ohjasivat kehittämissessiani ja varhaiskasvatuksen työntekijät saivat osallistua ja toimia joko kehittämistoiminnan apuprosessina (eli jättää toiveita ja ehdotuksia) tai peräti kehittämistoiminnan pääprosessina (idea viitotusta satuhieronnasta), jolloin en voinut etukäteen ennakoida lopputulosta. Itsehän en olisi keksinyt luoda viitottua satuhierontaa, eikä se siksi kuulunut alkuperäiseen suunnitelmaan lainkaan. Yhteistyökokoontumisissa kolme vapaaehtoista lastentarhanopettajaa vaikutti lopputulokseen myös valikoimalla kanssani materiaalia ja myös VEO osallistui valintoihin mahdollisuuksiensa mukaan sähköpostin välityksellä. Kehittämistyöni eteni siis yhteisen vuorovaikutuksen varassa, vaikka käytinkin paljon aiemmasta viittomakielentulkin ammatista saamaani osaamista.

Minulla on siis 14 vuoden kokemus viittomakielentulkin ja –opettajan työstä, mutta halusin tehdä tämän kehittämistyön sosionomin näkökulmasta ja antaa käyttäjille tasavertaisen mahdollisuuden osallistua. Olen itse tyytyväinen lopputulokseen ja se muotoutui juuri tällaiseksi tässä työyhteisössä ja tämän yhteistyöryhmän valikoimana. Jossain muussa työyhteisössä toteutettuna lopputulos olisi varmasti ihan erilainen. Kehittämistyöni on periaatteessa siirrettävissä muihinkin päiväkoteihin, mutten ole varma että sen käyttökelpoisuus toisen kunnan päiväkotien toiminnassa olisi samalla tasolla.

Kaikki päivähoitoyksiköt eivät osallistuneet yhtä innokkaasti ideointiin, mutta tässä kehittämistyössä tulosten pitäisi silti olla helposti hyödynnettävissä kaikissa yksiköissä. Koska käyttökelpoisuus tarkoittaa juuri tulosten hyödynnettävyyttä, aineiston pitäisi olla käyttökelpoista tässä työyhteisössä, koska suurin osa materiaalista on valikoitunut mukaan käyttäjien toiveiden mukaan. Vain opaskirjanen, jossa on tietoa kielenkehityksestä, sen havainnoinnista ja kielen oppimisen tukemisesta sekä viittomien käytöstä, on sellainen osa, jonka kokoamisesta

olin yksin vastuussa. Käsittelin kuitenkin oppaassa kaikkia niitä kysymyksiä, joita sain kesällä lastentarhanopettajilta sähköpostina ja aiheet valittiin yhteistyöryhmässä kysymysten perusteella. Tämä osio oli myös johtajan toivoma tietopaketti, joten tavallaan senkin sisällön oli jo alustavasti määritellyt työyhteisö. Minä vain etsin ja kokosin oppaaseen kaikkien toivoman tiedon. Opas on otsikoitu osin kysymysmuotoisena, jotta kysymyksiä lähettäneet löytäisivät siitä kaipaamansa tiedot mahdollisimman helposti.

Toikan ja Rantasen kirjassa Tutkimuksellinen kehittämistoiminta sanotaan, ettei kehittämistoiminnan ja kehittämisen tulosten käyttökelpoisuuden näkökulmasta ole lainkaan välttämätöntä, että kehittämistoiminta on raportoitu tieteellisen tutkimuksen kriteerien mukaisesti (Toikka&Rantanen 2009, 159).

Minun kehittämistyöni, sen yleistettävyyden ja käyttökelpoisuuden näkökulmasta prosessin aikana syntyneen materiaalin, kehittämistyön raportoinnin ja koko prosessin luotettavuus ei ole itsearvoista, vaan se on alisteinen muille päämäärille ja tässä päämääränä on asenteiden muokkaaminen tukiviittomien käytölle suotuisampaan suuntaan ja kielenkehityksen tukemisen tehostaminen varhaiskasvatuksessa. Minulla on kuitenkin ollut koko ajan pyrkimys luotettavan tiedon tuotantoon, vaikkei siihen sisällykään korkean tason määrällistä tai laadullista tutkimusta.

Tieteellisen tiedon ohella tässä kehittämistyössä on käytetty kokemustietoa. Työyhteisöllä oli kokemustieto siitä, millä päivittäistoiminnan osa-alueilla tukiviittomista olisi heille hyötyä ja minulla oli kokemustieto tukiviittomien käytöstä. Yhdistettynä tämä kaikkien osapuolten kokemustieto oli merkittävässä osassa kehittämistyössäni. Viitotussa materiaalissa käyttämieni viittomien yksittäisiä lähteitä en ole maininnut lähdetiedostossa, sillä olen sisäistänyt viittomat jo nuorena viittomakielentulkin koulutuksessa. Viittojan luotettavuuden puolesta puhuukoon se, että olen tulkkina osallistunut Marsiin lähetetyn tutkimusyksikön valmistukseen, joten 14 vuoden kokemukseni viittomien valinnassa riittänee tämän kaltaisessa kehittämistyössä. Laitoin kuitenkin lähdetiedostoon lähteitä, joista voi katsoa viittomia.

Jos tekisin tämän kehittämistyön uudelleen, en varmaan enää tekisi videomateriaalia, sillä sen työstäminen kahteen kertaan vei tolkkottoman paljon aikaa ohjelman tottumattomalta käyttäjältä. Lisäksi materiaalin valintaprosessiin kului suunniteltua pidempi aika, eikä kaikista valinnoista oltu heti yksimielisiä. Aiheet olivat heti selvät, mutta samasta aihepiiristä, esim. vuodenaikateemasta oli toivottu erilaisia lauluvaihtoehtoja, joista piti valita. Valinnat tehtiin kuitenkin hyvässä yhteishengessä. Toiveita lauluista tuli sähköpostilla kymmeniä, mikä oli minulle suuri yllätys. Toiveiden runsaus viesti kuitenkin onnistuneesta osallistamisesta. En mitenkään olisi voinut työstää viitottuna kaikkia toiveita oppaan lisäksi, sillä tähän opinnäytetyöhön varattu aika ei olisi siihen riittänyt. Lisäksi tiedosta olisi tullut kohtuuttoman suuri. Nyt jo valitun viitotun materiaalin työstämiseen kului useita tunteja aikaa molemmilla kuvaus- ja tekstityskerroilla. Itse viittominen kävi nopeasti, mutta laulujen ym. materiaalin etsiminen ja vertailu vei aikaa alkuvaiheessa. Itse en tuntenut kaikkia toiveita. Lauluista ja loruista tuli osalta toiveena vain nimet, joten oikeat tekstit niihin piti myös etsiä. Vaikka valinta kävikin yhteistyökokoontumisissa sujuvasti, niin silti ne, joiden toivemateriaali ei päätnyt lopulliseen kokoonpanoon, saattavat pahoittaa mielensä. Oppaassa saatoin taas vastata kaikkiin esitettyihin kysymyksiin, joten sen suhteen en joudu tuottamaan kenellekään pettymystä.

Luultavasti tyytyisin nyt tekemään vain oppaan ja siihen liitteeksi ehkä jonkun uuden laulun ja lorun perinteisesti kuvattuna. Tällä tavoin uusi konsepti viitotusta satuhieronnasta olisi jäänyt syntymättä, mutta olisin ehtinyt toteuttaa lastentarhanopettajille jonkinlaisen kyselyn esim. siitä, miten oppaaseen koottu materiaali antoi heille tietoa tukiviittoma-menetelmästä.

Tämän tekemäni kehittämistyön jatkoksi voisi joku tehdä vielä erikseen jonkinlaisen vastaavan paketin tukiviittomien käytöstä monikulttuuristen lasten kotouttamisen tukena. Turkulaisissa päiväkodeissahan on opetettu suomen alkeita eri kieltä puhuville lapsille juuri suomalaisten tukiviittomien avulla.

Huomasin, että Jyväskylän Yliopiston tutkimuksen mukaan kielenkehityksen viiveen ohessa lapsella esiintyy usein myös ongelmia motoriikassa, joten näi-

den yhteyttä ja motoriikan harjoitteita juuri kielenkehityksen takia erityistuetuille lapsille voisi myös tehdä seuraavana kehittämistyönä.

Olen aiemmin tehnyt haastattelumenetelmää käyttäen määrällisen tutkimuksen ja koen, että se on paremmin minulle sopiva tutkimustapa. Tällainen kehittämissanke ei ollut ehkä minulle niin sopiva tapa toimia, kuin aiemmin toteuttamani perinteisempi tutkimus, mutta opin kuitenkin paljon tästä kehittämistyön prosessista ja sen yllätyksellisyydestä. Osallistamisen ja yhteistyöryhmän kokoontumisten kautta opin antamaan päätösvaltaa työn etenemisessä enemmän muille ja jättämään omia ajatuksiani syrjään, vaikka kyseessä olikin minun opinnäytetyöni. Mikäli esim. minun toiveista ehdottamani viitottu materiaali ei saanut heti kannatusta, niin esittelin muita toiveita. Itse en olisi valinnut kahta mukana olevista lauluista, mutta kun olin sisäistänyt ajatuksen, että tässä työyhteisössä on tarkoitus kehittää työyhteisön omilla ehdoilla, oli helppo muuttaa aikataulua ja materiaalia juuri tälle kehittämistyölle sopivaksi. Itsenäisen tutkitun materiaalin auki kirjoittaminen ja analysointi sopii kuitenkin paremmin minun luonteelleni, sillä silloin voi haastattelut tehtyään ja taltioituaan täysin itsenäisesti suunnitella tutkimusaikataulunsa. Tällaisessa työyhteisön kehittämistyössä oli kuitenkin aikatauluissa enemmän muuttuvia tekijöitä, sillä aikataulun tuli sopia kaikille yhteistyökumppaneilleni.

Kehittämistyöni, mikäli se innostaa lastentarhanopettajia oppimaan lisää tukiviitotomamenetelmän käyttöä, lisää lapsen osallisuutta ja tasa-arvoa varhaiskasvatuksessa. Kaikenlainen lasten oikeuksien vahvistaminen ja toimijuuteen tukeminen on eettisesti merkittävää. Toivon, että eettisyys näkyy aihevalinnassani ja siinä, miten avoimuus ja kehittämistyöhöni sitoutuminen on ollut mukana kehittämisssessani, vaikka aikatauluni meni aivan uusiksi ja lupaamani video-materiaali vei ainakin kolminkertaisesti siihen varaamani ajan. Lupaus on lupaus ja siinä pysyin, vaikka olikin haasteita.

LÄHTEET

- Ahonen, T.; Siiskonen, T. & Aro, T. 2001. Sanat sekaisin? Kielelliset oppimisvaikeudet ja opetus kouluikässä. Jyväskylä: PS-kustannus
- Bishop, D.V.M. 2008. Uncommon Understanding – Development and Disorders of Language Comprehension in Children. New York: Psychology Press
- Forsberg, J. & Rosqvist Å. 2011. Babytecken. Tryck: Holmbergs
- Frazio, B. Journal of Speech and Hearing Research, Volume 37. April 1994, 358-368
- Hakamo, M-L. 2011. Puhekuplia. Saarijärvi: Saarijärven Offset
- Huhtanen, K. 2001. Puhetta tukevat ja korvaavat menetelmät Suomessa vuosituhannen taitteessa. Helsinki: Hakapaino
- Härmä, L. & Pelkonen, M. 1992. Viitotun puheen oppikirja. Kirjapaino F.G. Lönberg
- Jalovaara, E. 2005. Tunnetaidot tiedon rinnalle kasvatuksessa. Pilot-kustannus Oy
- Jantunen, T. 2010. Näkökulmia viittomaan ja viittomistoon. Jyväskylä: Jyväskylän Yliopisto/Soveltavan kielentutkimuksen keskus
- Kalat, J. 1995. Biological Psychology. 5th ed. USA: Brooks/Cole Publishing Company
- Kananen, J. 2012. Kehittämistutkimus opinnäytetyönä. Tampere: Tampereen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print
- Koivunen, P-L. 2009. Hyvä päivähoito. Jyväskylä: PS-Kustannus
- Laine, K. 2005. Minä, me ja muut. Keuruu: Otavan Kirjapaino Oy
- Lyytinen, P. 1978. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 37: The Acquisition of Finnish Morphology in Early Childhood. Jyväskylä: Kirjapaino Oy Sisä-Suomi
- Meronen, A. 2004. Viittomakielen omaksumisen yksilölliset tekijät. Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House
- Musiikki Fazer. 2002. Suuri lastenlaulukirja. 8. painos. Helsinki: F-kustannus Oy
- Pihlaja, P. 1998. Päivähoidon syrjällä – erityispäivähoito 1997, Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 1998:7. Helsinki: Oy Edita Ab
- Pimiä, P. & Rissanen, T. 1987. Kolme kirjoitusta viittomakielestä. Helsinki: Yliopistopaino
- Puranen, U. 1998. Luen, koen ja sanoiksi puen. Helsinki: Hakapaino Oy
- Reunamo, J. 2014. Varhaiskasvatuksen kehittäminen. Jyväskylä: PS-kustannus
- Salonen, K. 2013. Turun Ammattikorkeakoulun Puheenvuoroja 72: Näkökulmia tutkimukseen ja toiminnalliseen opinnäytetyöhön. Tampere: Suomen yliopistopaino- Juvenes Print Oy.
- Schad, E. 2009. Psykolog i skolan. Malmö: Holmbergs i Malmö AB.
- Siiskonen, T.; Aro, T.; Ahonen, T. & Ketonen, R. 2014. Joko se puhuu?. uudistettu 4. painos. Jyväskylä: PS-kustannus

Soljander-Halme, H. 2008. Jos sull` lysti on. Saarijärvi: Saarijärven Offset Oy

Takkinen, R. 2005. Käsimuotojen salat. 2. painos. Helsinki: Yliopistopaino.

Toikko, T. & Rantanen, T. 2009. Tutkimuksellinen kehittämistoiminta. 3. korjattu painos. Tampere: Tampereen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print

Toivio, T. & Nordling, E. 2013. Mielenterveyden psykologia. uudistettu 3. painos. Porvoo: Edita Publishing Oy`

Tomasello, M.; Dweck, C.; Silk, J.; Skyrms, B. & Spelke, E. 2009. Why we cooperate. England. London: Bostonreview

Torneus, M. 1991. Löytöretki kieleen - Lasten kielellisen tietoisuuden kehittyminen. Helsinki: VAPK-kustannus